

Р. С. Чорний, О. В. Кушнірецька

Суть, особливості формування та розвитку трудового потенціалу малих міст України

Розкривається суть поняття «трудоий потенціал малого міста», розглядаються особливості формування та розвитку трудового потенціалу малих міст, виявляються проблеми та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: малі міста, трудовий потенціал, трудові відносини, праця, просторове позиціонування.

На сучасному етапі державотворення у більшості малих міст склалася доволі складна ситуація практично в усіх секторах економічного та соціального простору, яка, мабуть, найяскравіше проявляється у особливо вразливій для кожного пересічного мешканця малого міста сфері — сфері трудових відносин. Саме у трудовій сфері реалізуються підставові людські права та свободи, що передбачають можливість працювати, гідно реалізувати власний потенціал праці, отримувати за виконану працю адекватну заробітну плату, забезпечувати належний рівень соціального добробуту.

На жаль, нівелювання особливостей та специфіки малих міст у процесі соціально-економічних та політичних трансформацій загострює доволі складну ситуацію та ставить під сумнів можливість повноцінного формування, розвитку та реалізації власного трудового потенціалу кожним конкретним мешканцем та сукупного трудового потенціалу малого міста. Дані об'єктивно існуючі складні реалії функціонування працересурсної сфери малих міст зумовлюють необхідність та доцільність їх наукового дослідження.

Вирішенню проблем функціонування та розвитку малих міст та питань розвитку трудового потенціалу присвячені численні праці науковців, зокрема таких, як Г. Лаппо, О. Бойко-Бойчук, В. Вакуленко, С. Шульц,

Е. Бейклі, Л. Шаульська, Е. Лібанова, О. Грішнова, Д. Богиня, В. Вавильченко, тощо. Однак не дивлячись на досить ґрунтовне опрацювання тематики, на даний час залишається малодослідженим спектр питань, пов'язаних із специфікою сфери формування та розвитку трудового потенціалу саме малих міст.

У зв'язку із цим першочергово постає питання ідентифікації існуючих проблем та особливостей у сфері формування, розвитку та реалізації трудового потенціалу малого міста з метою окреслення можливих заходів щодо стабілізації функціонування даного засадничого ресурсу розвитку мережі малих міст України. Для вирішення поставленої мети доцільним, на нашу думку, насамперед, розглянути основоположні понятійно — термінологічні та сутнісні характеристики ключових категорій дослідження.

Місто, як універсальне утворення, є одночасно місцем зосередження населення та обслуговуючої інфраструктури та місцем концентрації промислової діяльності. Оскільки, міста, як центри промислового розвитку, виступають і осередками промислово-територіальних систем і центрами системи розселення, їх можна вважати опорними пунктами формування та розвитку трудового потенціалу.

Містами в Україні є населені пункти із населенням не менше 10 тис., яке у переважній більшості складають робітники й службовці. Міські поселення, що налічують не менше 2 тис. осіб, а понад дві третини зайнятих працює не у сільському чи лісовому господарстві, є селищами міського типу. Типологія міст в залежності від кількості мешканців, дозволяє виділити наступні типи міст: малі міста (до 50 тис. мешканців), середні міста (50–100 тис.), великі міста (понад 100 тис.). Окремо слід виділити групу великих міст — міст-мільйонерів, що складають міста, кількість населення яких перевищує 1 млн. Міста за функціональною ознакою можна ідентифікувати як адміністративні, промислові, культурні, наукові центри, однак більшість міст внаслідок власної універсальності є багатофункціональними центрами.

За підсумками 2010 р — 68,58% населення в Україні проживало в містах, при чому, загальна кількість міст в Україні на 2010 р. складала 459 [1]. Найчисельнішою за кількісним складом групою міст є малі міста, яким у відповідності до визначених у нормативно-правових документах критеріїв, притаманна доволі чітка типізація (рис. 1).

Станом на 1 січня 2010 року в Україні налічувалося 355 малих міст, що фактично становить більш як 77% загальної кількості міст України. Найбільша кількість малих міст зосереджена у Львівській, Донецькій, Луганській, Київській, Тернопільській, Вінницькій областях.

На початок 2010 року постійне населення малих міст складало 5,68 млн. осіб, або 13 % постійного населення України. Оскільки малі міста є найбільш чисельною за кількісним складом групою міст, а з ними безпосередньо пов'язане життя у сукупності більш ніж 20 млн. міських та сільських жителів, це робить їх, очевидно, одним із визначальних факторів формування поселенської мережі та трудового потенціалу держави загалом.

Конкретизація дефініції трудового потенціалу для нашого подальшого наукового пошуку вимагає, висвітлення кількох зауваг. Насамперед, не применшуючи існуючі напрацювання наукової спадщини в частині визначення поняття трудового потенціалу, ми пропонуємо для висвітлення суті як трудового потенціалу загалом, так і трудового потенціалу малого міста зокрема, відійти від трактування його у категоріях суто демографічного, біологічного, статистичного, виробничого характеру тощо.

Як відомо, відображенням статистичного — демографічного підходу до розуміння суті трудового потенціалу є визначення даного поняття у нормативно — правових актах України. Так, згідно Указу Президента України «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року» пропонується визначити трудовий потенціал, як сукупну чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір провадити трудову діяльність.

На нашу думку, багатогранність та безумовна значимість здатності людини до праці та, як наслідок, — до її реалізації у взаємодії із зовнішнім щодо людини середовищем, вимагає акцентувати у питаннях трактування суті поняття трудового потенціалу, власне, феномен праці, потенції її застосування та розвитку.

Рівнозначно, при з'ясуванні суті трудового потенціалу, неодмінно слід враховувати існуючі цивілізаційні виклики сьогодення. Так, актуальний історичний та економічний розвиток обумовлює становлення глобального інформаційного суспільства, підґрунтям та джерелом розвитку якого є знання, інтелектуальний творчий потенціал суспільства. Трудова діяльність в умовах інформаційного суспільства щоразу більше сповнюється елементами і характером творчості. Таким чином, дані трансформаційні тенденції мають відобразитися і у зміні акцентів на кількісно — якісних складових трудового потенціалу у частині посилення ваги його якісних характеристик, зокрема таких, як духовно-інтелектуальне формування працівника — особистості, його цілісної само-реалізації через працю.

Суть, особливості формування та розвитку трудового потенціалу малих міст України

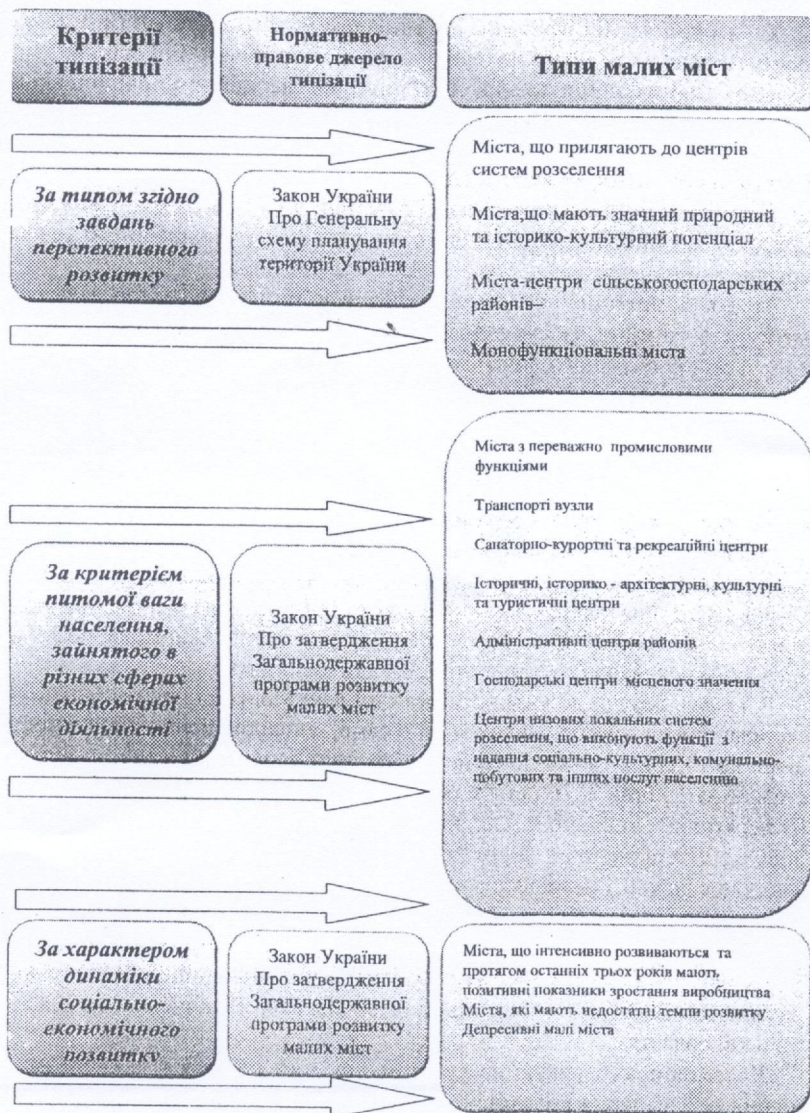

Рис. 1. Типізація малих міст України

Таким чином, під трудовим потенціалом малого міста ми розуміємо акумульовану та реалізовану сукупність демографічно-біологічних, морально-етичних, соціально-економічних, організаційно-управлінських, освітньо-кваліфікаційних, когнітивно-психологічних характеристик, якостей та можливостей носіїв праці (мешканців малого міста) що формують, реалізують чи акумулюють для реалізації у майбутньому резерв праці у конкретному просторово-часовому полі малого міста та у конкретних умовах суспільно-економічного, інноваційно-технологічного та екологічного розвитку.

Трудовий потенціал є ваговою складовою загального потенціалу розвитку малого міста, як сукупності усіх видів ресурсів економічного, фінансового, соціального, управлінського, природного характеру, які притаманні місту та у відповідній мірі визначають, стимулюють чи обмежують його розвиток.

Визначальними чинниками, що найбільше впливають на кількісну базу формування трудового потенціалу є складові демографічно-біологічних та соціально-економічних характеристик трудового потенціалу малих міст, зокрема такі, як демографічна структура населення малих міст, міграційні потоки, стан здоров'я, соціальна захищеність, життєвий рівень населення тощо. Саме у вимірах останніх можна судити про актуальну кількісну базу трудового потенціалу, на основі якої може розвиватися якісна складова трудового потенціалу малого міста.

Зокрема, беручи до уваги статистичні дані Моніторингу соціально-економічного розвитку малих міст, а саме, співвідношення чисельності дітей до 17 років та пенсіонерів за віком, які проживали у малих містах, станом на 1 січня 2010 року у розрізі областей, спостерігаємо зростання негативних тенденцій. Так, незважаючи на незначне, у порівнянні із 2009 р., зростання чисельності дітей до 17 років (2,2%) та мізерне скорочення чисельності пенсіонерів за віком (0,6%), на жаль, присутнє переважання показників старіння населення малих міст (на 1,43 млн. пенсіонерів за віком припадало 1,06 млн. дітей віком до 17 років). Коефіцієнт приросту населення малих міст має позитивне значення лише у Волинській, Закарпатській, Івано — Франківській, Львівській, Рівненській та Хмельницькій областях.

Характерною ознакою розвитку малих міст є також кількісне зменшення їх населення внаслідок домінування від'ємних міграційних тенденцій. Враховуючи вищенаведені показники та актуальну динаміку відтоку молоді у великі перспективні міста, малі міста ризикують у найближчій перспективі перетворитися на поселення пенсіонерів, в той час, коли

Таблиця 1.
Окремі демографічні показники стану трудового потенціалу малих міст України станом на 1 січня 2010 року

Регіон	Всього малих міст, одиниць	Густина населення, тис. осіб	Постійне населення малих міст, тис. осіб	Кількість дітей віком до 17 років, тис. осіб	Кількість пенсіонерів, тис. осіб	Приріст населення, 2009 р.	Загальний коефіцієнт міграції, 2009 р.
АР Крим	11	1965,3	229,306	27,849	12,198	-2,74	-1,53
Вінницька обл.	16	1650,6	281,107	49,869	60,817	-0,14	2,15
Волинська обл.	8	1036,7	101,241	21,614	19,546	1,39	0,67
Дніпропетровська обл.	14	3355,5	361,056	87,271	105,142	-5,30	6,41
Донецька обл.	36	4466,7	630,418	102,68	172,811	-7,42	-0,39
Житомирська обл.	7	1285,8	115,621	24,649	24,610	-1,95	-0,63
Закарпатська обл.	9	1244,8	145,451	29,628	29,089	1,00	1,00
Запорізька обл.	10	1811,7	167,546	29,455	35,568	-5,39	0,22
Івано-Франківська о.	10	1380,7	111,299	23,595	22,686	1,23	1,46
Київська обл.	20	1721,8	440,907	79,920	103,094	-0,75	2,73
Кіровоградська обл.	9	1017,8	126,802	26,114	24,657	-5,32	-3,52
Луганська обл.	26	2311,6	432,771	68,526	104,429	-8,72	-3,20
Львівська обл.	40	2549,6	482,808	99,893	107,462	1,26	1,92
Миколаївська обл.	7	1189,5	147,988	11,584	33,869	-3,60	0,07
Одеська обл.	15	2391	246,202	45,041	76,968	-1,12	5,28
Полтавська обл.	11	1499,6	171,789	28,963	39,970	-7,42	2,71
Рівненська обл.	10	1151,6	218,866	47,058	40,927	3,29	1,33
Сумська обл.	12	1172,3	261,341	39,080	61,177	-7,24	-0,04
Тернопільська обл.	17	1088,9	183,531	41,471	39,694	-0,16	1,23
Харківська обл.	14	2769,1	285,524	49,310	98,279	-5,99	1,11
Херсонська обл.	8	1093,4	165,522	27,713	49,669	-5,66	1,26
Хмельницька обл.	10	1334	257,618	49,851	62,271	0,38	-0,28
Черкаська обл.	13	1295,2	213,739	43,843	59,668	-5,03	-2,09
Чернівецька обл.	9	904,4	70,959	13,612	16,063	0,14	-2,27
Чернігівська обл.	12	1109,7	143,995	22,476	35,397	-6,08	3,21
м. Севастополь	1	380,5	11,681	1,958	1,917	-3,00	8,90

Джерело: авторська розробка, складена за [2]

їх власний трудовий потенціал переважно складатиметься із малокваліфікованої робочої сили. Це очевидно проявлятиметься як у скороченні економічного потенціалу малих міст, так і у зниженні можливостей для потенційного розміщення та розвитку в межах їх територій нових конкурентоспроможних виробництв.

Значна частина мешканців малих міст не може реалізувати власний потенціал праці через брак ємності ринку праці та, відповідно, нестачі робочих місць, або через їх соціальну чи фінансову непривабливість. Ускладнює ситуацію на ринку праці малого міста також обмеженість можливостей мешканців малого міста у виборі професії, підвищення власного професійно-кваліфікаційного рівня та перекваліфікації внаслідок недостатньої кількості а, почасти, й відсутності на території малих міст відповідних освітніх закладів. Доволі гостро постає ситуацій із працевлаштуванням особливо вразливих категорій населення, які потребують соціального захисту та нездатні на рівних конкурувати на ринку праці. Насамперед мова іде про категорію інвалідів, осіб передпенсійного віку, а також молоді.

Особливої складності набуває ситуація із можливостями реалізувати власний потенціал праці у малих містах із моногалузевою структурою виробництва. Як відомо, із 122 міст з моногалузевою структурою виробництва в країні на малі міста припадає лівова частка — 111 малих міст. Зокрема це міста, містоутворюючими підприємствами яких є підприємства гірничодобувної промисловості (39 малих міст), енергетики (9 малих міст), хімічної та нафтопереробної промисловості (6 малих міст), агро — промислової сфери (18 малих міст) тощо. Монофункціональна специфіка господарства даної категорії малих міст, формує базу для реалізації потенціалу праці носіїв вузькоспеціалізованого професійного профілю, як правило, робітничого спектру, в той час, коли можливості для аплікації потенціалу праці висококваліфікованих кадрів інформаційно — інтелектуального прошарку в просторовому вимірі більшості малих міст доволі обмежені.

Трудовий потенціал значної частини населення малих міст, не беручи активної участі у економічній діяльності, або знаходить своє застосування у більш економічно привабливих містах (як правило, за кордоном, у промислово-виробничих та наукових центрах країни), або поповнюючи лави безробітних, створює додатковий соціальний тягар на малі міста. У тому чи іншому випадку, невикористання існуючого трудового потенціалу малих міст діє деструктивно як на мікроекономічну ситуацію у малих містах, так і макроекономічні показники загалом.

Необхідною умовою потенційної реалізації трудового потенціалу малих міст є не лише наявність розвиненої промислово — виробничої бази,

але і високий рівень розвитку соціальної сфери — мережі закладів освіти, культури, охорони здоров'я тощо. Саме достатня концентрація науково-освітнього потенціалу та гідний «пакет» соціального обслуговування, що потенційно могла б пропонуватися простором малого міста, може бути гарантом розвитку якісних характеристик трудового потенціалу останнього, а отже, і запорукою зростання малого міста та добробуту його мешканців. На жаль, на даний час не можна говорити про достатній рівень розвитку сфери соціального обслуговування населення малих міст, хоча для цього малі міста мають усі необхідні передумови.

Насамперед, вагомою перевагою малих міст є їх відносна просторова замкнутість та одночасна включеність у зону впливу великих міст, що є у межах їх найближчого транспортно-інфраструктурного досягнення. Малому місту, як елементу системи поселенської мережі, наприклад, у порівнянні із великим містом, притаманний більш спокійний ритм життя, що пов'язаний із меншою кількістю проживаючого населення, скромнішими масштабами господарської діяльності, вищим рівнем морально-духовного розвитку та кращою екологічною ситуацією.

Міський спосіб життя у вимірах малого міста, на відміну від великих міст, позбавлений таких проявів суспільної урбанізації як просторове відокремлення, агресивність, анонімність, слабкі родинні та сусідські зв'язки, безособовість людських контактів, відчуття відособленості та самотності. У просторі малого міста значно меншу амплітуду мають також такі суспільні прояви як фрагментація, поляризація та сегрегація. Таке просторове позиціонування малих міст, за умови вирішення проблем розвитку розгалуженої інформаційно — технологічної та освітньо — кваліфікаційної мережі, робить їх території досить привабливими для проживання та реалізації потенціалу праці.

Вирішення проблем розвитку трудового потенціалу малих міст, на жаль, сягає далеко за межі конкретного місцевого простору, оскільки, апріорі, обумовлене залежністю від існуючого адміністративно — територіального устрою та похідними від нього організаційно-економічними наслідками. Малі міста, як елементи регіональної ієрархії, перебувають під впливом системи структури більш високого рівня (рис. 2). Так, концентрування управлінської, політичної та економічної еліти на вищих по відношенню до малих міст адміністративних ланках, робить малі міста заручниками волі вищої політично — економічної влади у перерозподілі ресурсів та суттєво обмежує фінансові, кадрові, економічні можливості малих міст щодо вирішення тактичних та стратегічних проблем місцевого розвитку та сфери формування і розвитку трудового потенціалу.

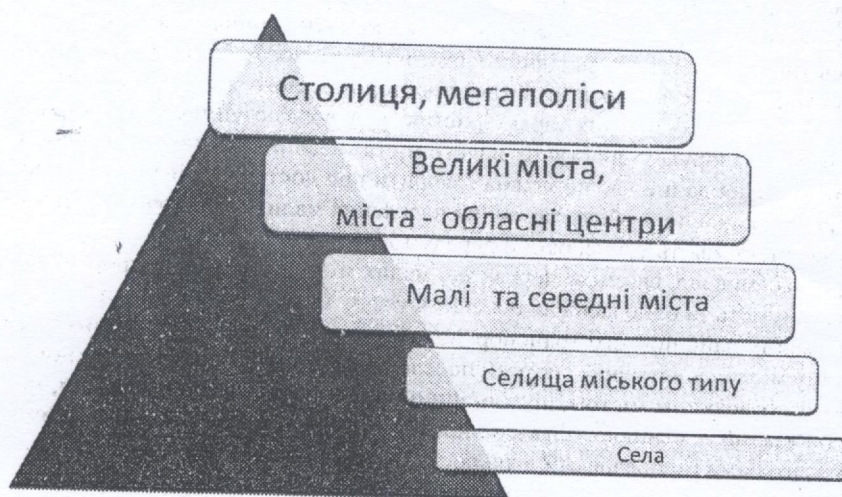

Рис. 2. Місце малих міст у регіональній ієрархії

Синтезуючи виклад особливостей формування, розвитку та використання трудового потенціалу малих міст, можемо стверджувати, що специфіка останнього полягає у наступному:

Виробнича та соціальна інфраструктура малих міст характеризується відносно обмеженими можливостями щодо розширення існуючих виробничих потужностей та доволі сприятливими умовами для розміщення установ та закладів соціального, освітнього, культурно-побутового обслуговування населення.

Монофункціональний характер економіки малих міст, а саме наявність у них одного-двох системоутворюючих профілюючих підприємств, зумовлює особливу вразливість трудового потенціалу малих міст у періоди соціально-економічних трансформацій та загострення кризових явищ в економіці.

Периферійність малих міст відносно великих метрополій та недостатня включеність малих міст у освітньо — інформаційні потоки обумовлює особливість трудового потенціалу малих міст як реципієнта цивілізаційно-господарських трансформацій, а не активного гравця у сфері формування його якісних характеристик.

Позитивну роль у створенні умов для повноцінного розвитку та реалізації трудового потенціалу малих міст має відігравати створення нових

об'єктів сфери послуг, модернізація існуючих виробництв у малих містах, а також сприяння розвитку підприємницької ініціативи, самозайнятості населення та малого підприємництва.

Як відомо, підприємницька ініціатива, як мобільний економічний ресурс, здатна у короткі терміни налагодити процес створення нових робочих місць та залучення вільних трудових ресурсів. Внаслідок активізації населення малих міст у підприємницькій діяльності стабілізується соціально-економічний розвиток малих міст та прилеглих сільських територій, зменшується рівень зовнішньої трудової міграції, зростає рівень якості трудового потенціалу та загальна соціальна стабільність у просторі малих міст.

Активізація процесів введення нових та модернізації існуючих об'єктів житлової, транспортної, інженерної, соціально-культурної інфраструктури поряд із створенням для жителів малих міст можливостей підвищення власного освітньо-кваліфікаційного рівня є дієвим інструментом подолання демографічно — соціальних та економічних проблем розвитку малих міст.

Шляхом стимулювання процесів створення в малих містах філій підприємств, які мають розгорнуту діяльність у прилеглих до малого міста великих містах, а також розміщення в просторових рамках малих міст нових та винесення із великих міст існуючих наукових інститутів, навчальних закладів тощо уможливується процес стимулювання розвитку малих міст та вирішуються конкретні проблеми з подолання просторових диспропорцій розвитку трудового потенціалу загалом.

Вирішенню проблеми використання наявного трудового потенціалу малих міст має сприяти питання правильної організації планування та управління соціально — економічного розвитку малих міст та створення відповідних умов та механізмів по залученню працездатного населення до економічної діяльності та реалізації власного трудового потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Статистика населення України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Моніторинг соціально-економічного розвитку малих міст і селищ України за 2009 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua>.
3. Закон України «Про Генеральну схему планування території України» № 3059-14, від 07.02.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

4. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст» № 1580-15 від 04.03.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
5. Указ Президента України «Про Основні напрями розвитку трудово-го потенціалу в Україні на період до 2010 року» від 3 серпня 1999 року № 958/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

Chorny R. S., Kushniritska O. V. Essence, features of forming and development of labour potential of small cities of Ukraine.

Essence of concept «labour potential of small city» is exposed, the features of forming and development of labour potential of small cities are examined, problems and possible ways of their decision are appeared.

Keywords: *small cities, labour potential, labour relations, labour, spatial keeping.*

Чорний Р. С., Кушнірецька О. В. Суть, особливості формування і розвитку трудового потенціалу малих городів України.

Раскрывается суть понятия «трудовой потенциал малого города», рассматриваются особенности формирования и развития трудового потенциала малых городов, обнаруживаются проблемы и возможные пути их решения.

Ключевые слова: *малые города, трудовой потенциал, трудовые отношения, труд, пространственное позиционирование.*